

שו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 57

מוקצה מחמת חסרון כיס

הקדמה: 'מוקצה מחמת חסרון כיס' הוא כל חפץ שאדם מגביל אותו משאר שימושים שראויים לשימוש בחפץ, ומשתמש בו רק לשימוש מסוים מחשש שלא ייפגם החפץ, והשימוש הספציפי של החפץ אסור בשבת. הרי שהחפץ נאסר לכל השימושים בשבת גם לשאר שימושי היתר כיון שהאדם מקפיד שלא להשתמש בחפץ זה לשימושי היתר אלו, הרי שמסירה דעתו ומקצה את החפץ מכל שימוש בו בשבת¹. כגון מספרים חדות של ספרים שמקפיד הספר שלא לגזור איתם ניירות או דברים אחרים מלבד שערות, הרי ששערות אסור לגזוז בהם בשבת שהרי זו מלאכה האסורה בשבת, וגם אריזות נייר הוא מקפיד שלא לפתוח בהם מחשש שלא יפגמו, לפיכך אין להם שום שימוש בשבת והרי מוקצים מחמת חסרון כיס.

דוגמאות נוספות למוקצה מחמת חסרון כיס: סכין שחיטה, סכין מילה, מספריים של תספורת ושל תפירה, פנקס צ'קים, כלי נגינה, מיקסר, תעודת זהות, דרכון, שטרי חוב וכרטיסי אשראי².

כאמור 'מוקצה מחמת חסרון כיס' הוא דווקא בדבר שעיקר מלאכתו הוא במלאכה האסורה בשבת, שכיון שאי אפשר להשתמש בחפץ בשבת לייעודו ומקפידים עליהם שלא להשתמש בהם לדברים אחרים המותרים, ממילא אין בהם שום שימוש בשבת, ומקצים אותם לגמרי, אבל כלי העומד למלאכה שמותרת בשבת אף שהוא מקצה אותו רק לזמנים מיוחדים, אינו נחשב מחמת זה כמוקצה מחמת חסרון כיס. כגון: גביע קידוש יוקרתי תכשיטי זהב ויהלומים, וכיוצא בהם, כיון שהם מוגדרים כ'כלים שמלאכתם להיתר', אינם מוקצים מחמת חסרון כיס. שהרי יכול להשתמש בהם בשבת כפי שמשמש בהם ביום חול ללא מגבלות, לפיכך אינו מקצה את הכלי משימוש בשבת³. (כלי היתר שקובע להם מקום יתבאר בהמשך)

יוצאי דופן הם כלים המיועדים לסחור בהם, שלמרות שהכלים עצמם הם כלים שמלאכתם להיתר, מכל מקום, כיון שגם ביום חול היה נמנע מלהשתמש בהם שלא יראו כמשומשים, הפכים גם הם ל'מוקצה מחמת חסרון כיס'⁴. אכן, אם לא נמנע מלהשתמש בהם ביום חול, אינם נעשים 'מוקצה מחמת חסרון כיס' ביום השבת⁵.

חומרת המוקצה: מוקצה 'מחמת חסרון כיס' אסור בטלטול בכל אופן, בין לצורך השימוש בגופו למלאכות היתר, ובין לצורך מקומו, וכ"ש שלא לצורך המוקצה, כגון לשמירה או מחמה לצל⁶.

ולא סכום מידה ולא סכום מנין, אלא עושה עימו חשבון אחר השבת¹⁰.

לכל השיטות אתרוגים העומדים למכירה לצורך מצוותם מוקצים הם, ואין לטלטלם בשבתות ויו"ט של ר"ה, דודאי אדם מקפיד עליהם ומוקצים הם מחמת חסרון כיס¹¹, ומ"מ בשבת חוה"מ סוכות מותר לטלטל האתרוג אע"פ שאסור לטלטל הלולב, מפני שהוא ראוי להריח בו¹².

כשיצטרך, ועיין בהערה טעמים נוספים לזה⁷. ויש פוסקים שכתבו לחלק בזה בין סוחר סיטונאי שמוכר ארגוזים או שקים שלמים, ואין דעתו ליטול מהם אף אם יצטרך לעצמו או לאחרים, שאז ודאי מסיח דעתו מהם והם מוקצים לכל הפחות ביו"ט⁸, אך חנווני המוכר בחנות מכולת וכיו"ב שדרכם למכור מסחורתם תמיד, מותר ליטול מהם בין בשבת ובין ביו"ט⁹, ואם מביא מהפרות לאדם אחר יקפיד שלא יזכיר לו דמים

מי שיש לו בבית פירות המיועדים למכירה האם מותר לו להגיש מהם לאורחים שהגיעו לביתו באמצע השבת, או שחל עליהם איסור כדין חפצים העומדים לסחורה?

פירות אינם מוקצים בשבת גם אם הם מיועדים למכירה, בשונה מכלים שעומדים לסחורה שדינם כמוקצה מחמת חסרון כיס, כיון שאדם אינו מסיח דעתו מהם להשתמש בהם

1 שו"ע סימן שח סעיף א', ומשנ"ב שם ס"ק ב'.
2 שש"כ פ"כ סעיף יט-כ עמוד שג-שד.
3 שו"ע הרב ס"ד, תוספת שבת סימן שי ס"ק יג, אור לציון ח"ב פכ"ו תשובה ב', ומטעם זה מיקרוסקופ ומד-חום, דעת הגר"ש"ז אויערבך (שולחן שלמה ס"ק ב', כת"י, שש"כ פ"מ הערה ג'), שאינם מוקצים, כיון שמלאכתם להיתר.
4 תהלה לדוד ס"ק א', חזו"א או"ח סימן מב ס"ק טז.
5 חזו"ע ח"ג עמוד צד, שש"כ שם סעיף כא עמוד שד.
6 שו"ע סימן שח סעיף א'.

7 בטעם הדבר כתב בספר תוספת שבת (שם ס"ק ב) שהטעם שדברי מאכל אינם מוקצה אף כשעומדים לסחורה, הוא משום שאע"פ שעומדים לסחורה דעתו לאכול מהם כשירצה, והעתיקו המשנ"ב (שם ס"ק ד). ובאור שמח ביאר (שבת פרק כה ה"ט) על דברי הרמב"ם (שם, הובא לעיל) "כלים העומדים לסחורה.. אסור לטלטלן בשבת וזה הוא הנקרא מוקצה מחמת חסרון כיס", דהיינו דווקא בכלים, אך אוכל לעולם לא יהיה מוקצה מח"כ, ואף כשעומד לסחורה, וזאת משום שבמקרה ולא יהיה לאדם מה לאכול, הוא יאכל את האוכל העומד

8 דהחמירו ביו"ט יותר בדיני מוקצה.
9 שו"ע סימן שכג ס"ד, וסימן תקיז ס"א, משנ"ב בביאה"ל סימן תצ"ה ס"ד, וחילוק הגר"ח פלאג"י בשו"ת חקקי לב (האור"ח סימן יח דף כ' סוף ע"ד) בין חנווני לסיטונאי, חזו"ע ח"ג עמוד צה-צו.
10 שו"ע סימן שכג ס"ד.
11 שלמי יהודה עמוד לג, אשרי האיש מוקצה עמוד רכא, שש"כ פרק כ' סעיף כא, חזו"ע שם.
12 רמ"א ריש סימן תרנב, ואע"פ שבשו"ע כתב שכיון שנחלקו הפוסקים אם מברכים עליו

האם מוקצה מחמת חסרון כיס הוא רק בדברים יקרים שעולים הרבה כסף, או גם בדברים זולים שאדם מקפיד עליהם?

כתבו הפוסקים בגדר 'מוקצה מחמת חסרון כיס', שאין חילוק בין כלי שדמיו יקרים לבין כלי שדמיו מועטים, אלא הכל תלוי בדעת האדם עצמו אם הוא מקפיד עליו וזהיר בו שלא ייפגם הרי זה מוקצה אף בדבר ששוויו מועט, ואם אינו מקפיד עליו אין הוא בגדר מוקצה מחמת חסרון כיס אף שדמיו יקרים, והטעם הוא שהמוקצה מוגדר בשימושים שהחפץ מיועד לשימוש בשבת.¹³

כלי יקרים שבעליו אינם מקפידים ולא אכפת להם מההפסד, האם הולכים לפי רוב בני אדם, או כל אחד לפי התנהגותו ויחסו להפץ?

מבואר בפוסקים שעניין ההקפדה בדין מוקצה מחמת חסרון כיס תלוי בדעת הבעלים, שאם הבעלים אינם מקפידים אין זה נחשב מוקצה מחמת חסרון כיס אף ששאר בני אדם מקפידים על כלי זה.¹⁴ שהרי למעשה לא מקצה מדעתו את השימוש בכלי זה בשבת.

ארונות ספרים ובגדים האם מותר להזיז אותם מפניה לפינה בחדר?

כאמור בהקדמה שמוקצה מחמת חסרון כיס לא נאמר בכלי היתר, מכל מקום נחלקו הפוסקים אם שייך דין 'מוקצה מחמת חסרון כיס' בכלי היתר שמקפידים עליהם שלא לטלטלן כלל, ומייחדים להם מקום מחמת חשיבותם כגון; תמונות קיר, שעון קיר, ארון ספרים, ארונות בגדים וכדומה שגם בימות החול נזהרים שלא להזיזם ממקומם מחשש שישברו. יש פוסקים הסוברים, שכיון שלמעשה אינם עומדים לשום שימוש בשבת ומוקצה אותם מדעתו, א"כ דינם כ'מוקצה מחמת חסרון כיס'¹⁵, אולם פוסקים רבים חולקים וסוברים שלא שייך כלל 'מוקצה מחמת חסרון כיס', בכלי היתר

אלא בכלי שמלאכתו לאיסור, כגון סכין שחיטה, סכין מילה וכיו"ב, שמלאכתם לאיסור ומקפיד עליהם, אך כלי היתר אף שהוא יקר ומקפיד לשומרו, אין החיסרון כיס מחשיבו למוקצה שהרי יכול להשתמש בו כדרך תשמישו בחול, ואינם מוקצים.¹⁶

כלי יקר שנחשב 'מוקצה מחמת חסרון כיס' שנפגם בשבת, ושוב אינו מקפיד עליו, האם נשאר על הכלי כל דיני מוקצה מחמת חסרון כיס?

כלים המוקצים מחמת חסרון כיס שנשברו בשבת, ושוב אינו מקפיד עליהם שלא להשתמש בהם לשאר דברים, כתבו האחרונים שעדיין חל על כלים אלו דין 'מוקצה מחמת חסרון כיס', משום 'מגו דאתקצאי לבין השמשות אתקצאי לכוליה יומא' (כיון שהיו מוקצים בכניסת השבת, הרי הם מוקצים לכל השבת)¹⁷, ויש חולקים ומתירים¹⁸, ויש שכתבו לחלק בין כלי שהיה רעוע מערב שבת שכבר דעתו היתה עליו אם יפגם להשתמש בו לשימושים אחרים, לבין כלי שלם וחדש שנפגם רק בשבת כיון שלא היה מצפה שישבר לכן אומרים בו לדין מיגו דאתקצאי.¹⁹

מוקצה מחמת חסרון כיס מה דינו כשהמוקצה כבר בידו?

כשהמוקצה נמצא כבר בידו, כגון ששכח ששבת וטלטלו, או שלא ידע שחפץ זה מוקצה הוא, או שטלטלו באיסור, יש שכתבו שכיון שהגיע לידו יכול לטלטלו לכל מקום שירצה.²⁰ הכרעת האחרונים שהיתר זה נאמר רק בכלי שמלאכתו לאיסור שיש לו היתר טלטול לצורך גופו או מקומו, ולא בשאר סוגי מוקצה שאין היתר טלטול בהם, ולכן יש להשליכו מידו.²¹

שכח כלי ש'מוקצה מחמת חסרון כיס' על גבי המיטה, האם מותר לדחוף אותו או לטלטל אותו בשינוי?

כל סוגי המוקצה מותר לטלטלן מן הצד (היינו על ידי ניעור השמיכה) לצורך דבר המותר, וכן מותר לטלטלן בגופו (בשינוי), מכל מקום במוקצה מחמת חסרון כיס נחלקו הפוסקים אם מותר לטלטלן באופנים אלו יש שכתבו שחפץ זה חמור יותר ואסור לטלטלו באופן זה, ואפילו לנערו אסור.²² אולם האחרונים רבים חולקים על זה וכתבו שמוקצה מחמת חסרון כיס שווה לשאר סוגי המוקצה לעניין טלטול בגופו או מן הצד שמוותר²³, ובמקום שאפשר המחמיר תבא עליו ברכת טוב.²⁴

שכח מיקסר חשמלי מחוץ לבית, האם מותר לתת לתוכו לחם או דבר מאכל ולטלטל אותו עימו?

נחלקו הפוסקים אם הותר לטלטל 'מוקצה מחמת חסרון כיס' ע"י הנחת דבר היתר לתוכו כגון ככר או תינוק, כמו שהותר לטלטל את המת המוטל בחמה ע"י הנחת דבר היתר עליו.²⁵ ונחלקו האם דין זה הוא היתר מיוחד לגבי מת משום כבודו, או שדין זה שייך אף בשאר דיני מוקצה. יש שכתבו לאסור בזה גם ע"י הנחת כלי היתר עליו.²⁶ אולם יש שכתבו להקל בזה והתירו לטלטל מוקצה מחמת חסרון כיס ע"י נתינת דבר היתר עליו.²⁷

הכניס את היד לכיס והוציא בלי כוונה מוקצה מחמת חסרון כיס, האם מותר להניח אותו במקום ראוי לו, או שצריך להניח אותו מיד?

כשהמוקצה נמצא כבר בידו, כגון ששכח ששבת וטלטלו, או שלא ידע שחפץ זה מוקצה הוא, או שטלטלו באיסור, יש שכתבו שכיון שהגיע לידו יכול לטלטלו לכל מקום שירצה.²⁸ והכרעת האחרונים שהיתר זה נאמר רק בכלי שמלאכתו לאיסור שיש לו היתר טלטול לצורך גופו או מקומו, ולא בשאר סוגי מוקצה שאין היתר טלטול בהם, ולכן יש להשליכו מידו.²⁹

נכון להימנע מלהריח בו, מ"מ ראוי עדיין להריח בו ע"י שיברך על פרי אחר שיש בו ריח, וממילא אינו מוקצה.

13 אורחות שבת ח"ב עמוד מב, בהקדמה לדיני מוקצה מחמת חסרון כיס.

14 משנ"ב סימן שח ס"ק ו' בשם מג"א.

15 מג"א, מהר"א אבוחה בהגהותיו על הטור, משנ"ב סימן שח ס"ק ח', הגרש"ז אויערבך שולחן שלמה שם ובס"ק ח', ובהסכמה לספר שבות יצחק מוקצה, שו"ת מים רבים חאו"ח סימן לא.

16 סתמות השו"ע שכתב רק דוגמאות של כלים שתשמישן לאיסור, תוספת שבת סימן שי ס"ק א', תהלה לדוד סימן שח ס"ק ג', ובסימן שלו ס"ק ו', שו"ת דברי יואל חלק או"ח סימן יט אות ב', קצות השולחן סימן קח סעיף יב, שו"ת יביע אומר ח"ז סימן לט אות ג', חו"ע ח"ג עמוד צא-צג, ועוד.

17 מג"א, משנ"ב סימן שח ס"ק לה, תהלה לדוד ס"ק ז'.

18 הגרעק"א בגליון על המג"א, ובחידושו ביצה דף ב' ע"ב ד"ה גבי, ועי"ש שכתב לתמוה על המג"א שמתאחר שכלי זה נשבר א"כ עומד למלאכה אחרת וק"ל כר"ש דלא אומרים בזה מיגו דאתקצאי, והתהלה לדוד שם כתב ליישב דמוקצה מחמת חסרון כיס כיון שאדם מקפיד עליו חשוב כדחייה בידיים שאסור אף לר"ש.

19 מגורה הטהורה ס"ק ב'.

20 משנ"ב סימן שח ס"ק יג בשם המג"א.

21 משנ"ב שם בשם אבן העזר והדרך החיים.

22 פמ"ג משב"ז בהקדמה, ובסימן שב א"א ס"ק ז', ובסוף סימן שח ס"ק ב', תורת שבת ס"ק א', והוסף שכיון שהטעם במוקצה מחמת חסרון כיס שמקצהו מדעתו מחמת שמקפיד עליו שלא ייפסד, א"כ וודאי שמקפיד עליו יותר שלא לטלטלו מן הצד שבוה יכול יותר לבוא להפסד, ואף טלטול בגופו כתב לאסור מטעם זה, אך סברא זו צ"ב שהרי אף שהוא מוקצה ומקפיד שלא יופסד, מ"מ כיון שקבעו חז"ל שטלטול מן הצד אין שמו טלטול, נמצא שבאופן זה לא חשוב שמטלטל אף שמקפיד עליו שלא להזיזו בכל אופן שלא יופסד.

23 תוספת שבת ס"ק ג', רעק"א סימן שב במג"א ס"ק ז', תהלה לדוד סימן שב ס"ק ז'.

24 מנחת שבת סימן פח ס"ק סז.

25 שו"ע סימן שיא ס"א.

26 הט"ז סימן שיא שם, והתוספת שבת סימן שח ס"ק כג, ובסימן שיא ס"ק יח, חזו"א או"ח סימן מז סק"א.

27 הרע"א בהגהותיו על השו"ע סעיף ה', אולם בתשובה סימן כב הביא דברי הט"ז הנ"ל ודחה לראיה שכתב בהגהותיו בגליון השו"ע.

28 משנ"ב סימן שח ס"ק יג בשם המג"א.

29 משנ"ב שם בשם אבן העזר והדרך החיים.